

УДК 811.161.2'373:821.161.2-31Про7Жер.08  
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.2>

## «АЛКОГОЛЬНА» ЛЕКСИКА ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ ДУХОВНОЇ КРИЗИ ТВОРЧОЇ ЛЮДИНИ В РОМАНІ СТЕПАНА ПРОЦЮКА «ЖЕРТВОПРИНЕСЕННЯ»

### «ALCOHOL» LEXICON AS A REPRESENTATION OF THE SPIRITUAL CRISIS OF THE CREATIVE PERSONALITY IN STEPAN PROTSYUK'S NOVEL «SACRIFICE»

**Кохан Ю.І.,**

*orcid.org/0000-0001-5650-4660*

*кандидат філологічних наук, доцент,*

*доцент кафедри української мови*

*Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

У статті розглядаються слова й словосполучення, що мають відношення до алкоголю. Зазначена лексика аналізується з погляду її ролі у змалюванні «непарадного» боку письменницького життя, зокрема як маніфестанта глибокої духовної кризи творчої людини в умовах ринкової економіки. Акцентовано на недостатній дослідженості «алкогольної» лексики як репрезентанта психологічного зламу митця слова.

**Метою** статті є з'ясування місця й ролі в романі досліджуваної лексики як репрезентанта рис глибокої духовної кризи поета – героя твору.

У статті наголошується на глибокій психологічності як прози Степана Процюка взагалі, так і роману «Жертвопринесення» зокрема, на що звертали увагу дослідники його творчості.

З'ясовано, що проаналізована лексика поділяється на кілька тематичних підгруп: назви спиртних напоїв, місць, процесу та наслідків їхнього вживання тощо. Нерідко вона має негативну конотацію. Також автор уживає вислови перифразистичного характеру на позначення спиртного чи його вживання. Здебільшого ці вислови є індивідуально-авторськими.

Визначено, що «алкогольна» лексика вживається автором як показник психічного надломлю і глибокої духовної кризи героя, який зі своєю поезією не вписується у реалії ринкової економіки, де вірші стають товаром, який треба вміти продати, а вживання спиртних напоїв у таких умовах стає засобом анестезії і втечі від реальності. Зазначено, що автор звертається до лексики, пов'язаної з алкоголем, у тих епізодах, де не йдеться про творчий процес. Тобто в «алкогольній» лексичі не актуалізується сема «каталізатор творчого процесу». Однак подібна лексика широко вживається в описах презентацій книжок, спілкування з колегами, коханкою тощо, тобто у змалюванні нетворчих аспектів божемного письменницького життя. З'ясовано, що вживання «алкогольної» лексики є активним у тих частинах твору, де герой переживає певні кризові явища у родині, творчості, фінансах.

**Ключові слова:** «алкогольна лексика», спиртні напої, поезія, духовна криза, психологізм.

The article examines words and phrases related to alcohol. This lexicon is analyzed in terms of its role in depicting the unglamorous side of the writer's life, in particular as a manifestation of the deep spiritual crisis of a creative individual in the context of a market economy. The article emphasizes the insufficient research on the «alcohol» vocabulary as a representative of the psychological breakdown of the literary master.

The purpose of the article is to clarify the place and role of the examined vocabulary in the novel as a representation of the deep spiritual crisis of the poet-protagonist.

The article emphasizes the deep psychological nature of Stepan Protsyuk's prose in general and of the novel «Sacrifice» in particular, which researchers of his work have also noted.

It has been determined that the analyzed lexicon can be divided into several thematic subgroups: names of alcoholic beverages, places, processes, and consequences of their consumption, etc. It often carries a negative connotation. The author also uses circumlocutory expressions to refer to alcohol or its consumption.

It is concluded that the «alcoholic» lexicon is used by the author as an indicator of the psychological breakdown and deep spiritual crisis of the protagonist, who, with his poetry, does not fit into the realities of the market economy, where poetry becomes a commodity that one must learn to sell, and the consumption of alcohol in such conditions becomes a means of anesthesia and escape from reality.

The article notes that the author turns to alcohol-related lexicon in those episodes where the creative process is not discussed. In other words, the «alcohol» lexicon does not evoke the same «catalyst for the creative process.» However, such lexicon is widely used in descriptions of book presentations, communication with colleagues, lovers, etc., i.e., in depicting the non-creative aspects of bohemian writers' lives.

**Key words:** «alcohol» lexicon, alcoholic beverages, poetry, spiritual crisis, psychology.

У художній літературі попереднього, радянського періоду склалось певною мірою стереотипне, ідеалізоване змалювання письменників як творчих, високоморальних носіїв духовності,

яких патетично називали «інженерами людських душ». А ще, як пише Л. Роспопа, «стереотипний образ українського письменника – це людина, яка пише у шухляду, видається малими тиражами

і отримує визнання переважно по смерті» [7]. Однак на зламі ХХ–ХХІ століть у літературі з'явилися і стали розвиватись нові тенденції, спричинені, за словами А. Черниш, «змінami у суспільній та політичній свідомості українців, появою постмодерних тенденцій текстотворення, новим мовленням і письмом, що декларують численні проблеми із психічним становленням, світостоукладанням, ревізією ментальних кодів індивіда у перехідний період» [9, с. 5]. Проявом цих тенденцій стали твори, присвячені життю письменників, змалюванню невидимого для читачів боку літературної творчості, переплетінню творчого процесу і позалітературного життя. Серед них можна назвати «Московіаду» Ю. Андруховича, «Жертвопринесення» С. Процюка, «Малий український роман» А. Любки. Нерідко цей бік письменницького життя позначений не дуже привабливими фактами і подіями, але це сприяє сприйняттю літераторів не як «небожителів-олімпійців», за словами С. Процюка, а як живих людей зі своїми сильними сторонами і слабкостями та недоліками, з певними особливостями внутрішнього світу і психіки. «...читачеві в принципі все це цікаво – як живе загадкова людина-письменник <...>; що і в якій кількості п'є; з ким спить; чи б'є дружину; куди і як цілує коханок і т.д.», – пише О. Соловей [8, с. 23]. Показовим щодо цього є згаданий вище роман Степана Процюка «Жертвопринесення», позначений, як загалом і всі твори автора, потужним струменем психологізму, психоаналізу і пильною увагою автора до не дуже привабливих сторін людського і в тім числі письменницького життя. «У поле зору С. Процюка потрапляють **богемне середовище письменників** (виділення наше – Ю.К.), відоме, очевидно, з власного досвіду студентське життя, менше – взаємини журналістів, будні молодого вчителя», – пише О. Боронь [2]. Проза С. Процюка була об'єктом численних наукових розвідок. Серед них можна назвати такі ґрунтовні літературознавчі праці, як дисертацію В. Мельничука «Психоаналітичний дискурс прози Степана Процюка» та монографію А. Черниш «Проза Степана Процюка і розвиток психоаналітичного дискурсу в українській літературі». Як бачимо з назв обох праць, автори за предмет аналізу обрали психоаналітичність прози С. Процюка як характерну рису його стилю. Про психологізм як рису ідіостилу С. Процюка пишуть й інші дослідники: «Повсюдними ознаками його прози вже протягом понад десятиліття після дебюту в українській літературі 1996 року є витончений психологізм і глибокий трагізм тканини оповіді» [4].

Значно менше досліджено мовні особливості прози С. Процюка, у тім числі й вербальні маніфестанти проявів психічного стану письменників, спричинені специфікою письменницького життя. Показовим щодо цього є роман «Жертвопринесення», героєм якого є поет Максим Іщенко, людина, яка перебуває у стані глибокого психічного надлому, що є типовим для прози С. Процюка: «Надрив і волення ураженої української людини – ось що маркувало і маркує сьогодні творчість цього письменника ...» [8, с. 8]. Цей психічний надрид спричинений як матеріальними чинниками (поети ж бо, як і «прості смертні», живуть у матеріальному світі), так і проблемами власне творчими, духовними. Тому вважаємо за доцільне проаналізувати мовні засоби, використані автором для відтворення «непарадного» боку письменницького життя, чи не найвиразнішим складником якого є алкоголь. Загалом, за нашими спостереженнями, тема вживання алкоголю у творчому середовищі і мовні засоби її вираження не були предметом окремого лінгвістичного дослідження. Дотичною до цієї теми є хіба що стаття А. Круглій «Художня інтерпретація сп'яніння у творчості Тараса Шевченка». Виходячи з цього, вважаємо **актуальною** тему нашої розвідки, **метою** якої є визначити роль і місце «алкогольної» лексики в романі як носія рис глибокої духовної кризи письменника. Цілком справедливим є зауваження О. Бороня, що помітною рисою багатьох творів С. Процюка «є їхня насиченість епізодами пиятики чи буденного споживання алкоголю» [2].

**Завданнями** статті є вилучити з тексту лексику на позначення вживання алкоголю в письменницькому середовищі, тематично згрупувати її і схарактеризувати, визначивши функціонально-стилістичне навантаження.

Тематична група лексики, пов'язаної з уживанням спиртних напоїв, досить різноманітна. У ній можна виділити такі підгрупи:

– назви алкогольних напоїв як на позначення спиртного взагалі, так і назви конкретних напоїв: **алкоголь, алкогольні запаси, дешеве спиртне; пиво, дешеве пиво, вина, сухе червоне вино, горілка, водка, сивуха, коньяк**. Також до цієї групи відносимо перифрази: **сорокаградусні стимулятори, стимулятор для обмежених, пересичених або недосичених духовно, асва tori** (вода смерті – Ю.К.), **міцна рідина у чарці**;

– місце вживання алкоголю: **ганделик, пивничка**;

– процес уживання спиртного: **пити/випити, пиячити, хлебтати, чаркуватись, алкоєпопея, поклоніння скляному сфінксу, пиятика**;

– стан алкогольного сп'яніння: *п'яний*;

– наслідки вживання алкоголю: *палити* (відчувати сильну спрагу – Ю.К.), *пожадливо пити воду, розколюється голова, похмелятися, посталкогольний делірій, вивергати перегорілі вина і ментоловий чад* (блювати – Ю.К.), *після-перепійна депресія, алкоголічний надлом, алкогольна амнезія*.

Як видно з наведених прикладів, лексика, пов'язана з уживанням спиртного, здебільшого має виразну негативну конотацію: *пиячити, хлебтати, сивуха, дешево спиртне, пиятика, розколюється голова*. Показовим щодо цього є перифраз *асва торі* (вода смерті), який протиставляється загальновідомому виразу *aqua vitae* (вода життя). Також привертають увагу авторські перифрази *сорокаградусні стимулятори, стимулятор для обмежених, пересичених або недосичених духовно, поклоніння скляному сфінксу*.

Головною проблемою героя роману є необхідність виживати в суспільстві, яке сповідує цінності ринкової економіки. Його криза спричинена розумінням того, що поезія стала непотрібною в ринковому споживацькому суспільстві, а поет здебільшого сприймається як божевільний п'яний невдаха: *«Лексема «поет» сьогодні звучить не піднесено, а зневажливо. Ця словосполучка для переважної більшості асоціюється із непередбачуваним вар'ятством і алкогольним придуркізмом, у кращому випадку із депресивним невдахою»* [6, с. 12].

Устами Максима Іщенка автор говорить про кризу духовності в суспільстві взагалі і в літературному житті зокрема, проявом чого є зловживання спиртним, а відповідна лексика стає маніфестантом проявів цієї кризи: *«Всі так хлебчуть, забуваючись від болю, мовби прагнуть втопитися у морі дешевого спиртного, що розіллєте довкруг...»* [6, с. 4]; *«Одного разу пам'ятає (був, правда, тоді п'яним на межі, за якою починається провал пам'яті), що кричав до Інниного вуха: хіба не розумієш, дорогушо, що <...> все-все мені набридло, до половини перехожих відчуюю мізантропічні припадки, до цих глухих бовванів, яким не потрібні ні моя, ні будь-чия поезія...»* [6, с. 6]. Таким чином, алкоголь для героя твору насамперед виконує функцію своєрідного знеболювального («...тлумить своє нерозуміння новітніх дискурсів добре перевіреними засобами на кшталт горілки», – пише О. Соловей [8, с. 26]), стає засобом втечі від реальності, в якій поет почувається геть не комфортно.

Крім того, спиртне стає мало не обов'язковим складником спілкування героя роману з різними

людьми: з колегами по перу, коханкою, учасниками презентації поетичної збірки, випадковими попутниками в потязі та ін.: *«З Іваном пити, вочевидь, не буду, хіба що по пляшці пива...»* [6, с. 14]. Зі змісту твору видно, що персонаж відмовляється пити з колегою по перу не з якихось морально-етичних міркувань, а через нестачу часу і матеріальні труднощі, тобто у фразі *пити не буду* актуалізується сема «не буду пити цього разу». Можна припустити, що під час попередніх зустрічей уживання міцних напоїв було неодмінним елементом спілкування. Сема «елемент спілкування» у понятті *спиртне* актуалізується і в роздумах про нічну випивку з випадковим попутником у поїзді: *«І яка була необхідність вчором чаркуватись із цим київським чи то бізнесменом, чи то авантюристом...?»* [6, с. 6]; *«Про що я можу зранку розмовляти із цим нічним рожевошоком чаркувальником?»* [6, с. 9]. Більше того, спиртне є елементом спілкування героя, сказати б, самого з собою під час очікування поїзда на вокзалі: *«А далі – сумна бездонна ніч, вокзал, <...>, понуре чекання потягу у невідомому тут мічурівському напрямку, не менш понуре кількаразове вживання на самоті у два рази дорожчих вокзальних п'ятдесяти грамів»* [6, с. 90].

Нерідко у творчому житті алкоголь виступає своєрідним каталізатором натхнення: *«Якось поет Віктор Неборак, досліджуючи зв'язок між творчістю і алкоголем, заявив, що важко собі уявити українського письменника, який би «взагалі не нюхав корка»»* [1]. (Принагідно пригадаймо слова М. Рильського, адресовані тоді ще молодому журналісту В. Коротичу, який відмовився від чарки за дружнім столом: *«Що ж воно напише, якщо воно не п'є?»*). Про роль спиртного в літературній творчості сам автор говорить устами поета Іщенка: *«Кажуть, Стефаник писав напідпитку. <...> Алкогольний синдром Стефаника властивий багатьом письменникам...»* [6, с. 22]; *«...молдавський письменник, щирий та інтелектуальний, до межі нарцисичний і до помежів'я алкоголічний, як, зрештою, все світове письменницьке братство...»* [6, с. 160]. Однак попри це герой роману сповідує тверезий, у прямому значенні, підхід до літературної творчості: *«Максим не написав жодного вірша навіть після пляшки пива. Бо кава і сигарети тонізують мозок... Зате алкоголь – затуманює і затуплює, загальмовує навіть ті невеличкі можливості людини, котрі підключені до звичайної, а не ірреальної свідомості»* [6, с. 22]. Напідпитку герой твору може хіба що «зморозити» абсурдний рекламний слоган: *«Дали п'ятдесятку з «Нового вітру», бо п'яним*

**зморозив** декілька слоганів. «Не страшна нам буря й трипер, доки з нами «Новий вітер!» забракували, довелося виміжковувати інше...» [6, с. 3].

Однак поза творчим процесом алкогольні напої є невід'ємним складником письменницького життя: «**п'яні богемні ночі**», [6, с. 126]; «**Нажертися горілки** зможеш і в своїй задріпаній Мічурівці...» [6, с. 12]; «Розлупи свої дурнуваті, **залиті сивухою баньки**, і все зрозумієш <...> Але що ти вмієш іншого, **нікчемний алкашу?**» [6, с. 5]; «...знайти щастя в обіймах **привабливого скляного божка чи чарівної скляної богині**...» [6, с. 5]; «Ти багато пив, і **скляний божок** уже перестав тобі будь-що нашіптувати» [6, с. 174].

Однак спиртне практично зникає з життя героя роману, коли він по-справжньому закохується. На першому побаченні з дівчиною вони п'ють червоне сухе вино, що стає романтичним складником духовного спілкування: «Ви говорите і **п'єте сухе червоне вино**, ви **воркуєте**, мовби знаєтеся вже десять років» [6, с. 102]. Таким чином, сухе вино стає маніфестантом оновленого життя поета, протиставляючись попередньому життю з дешевим спиртним, сивухою, пивом. Подальше спілкування з коханою дівчиною Марією відбувається без спиртного на відміну від спілкування з попе-

редньою нелюбою коханкою Інною, бо герой п'яніє від самого кохання: «Ти сфокусувала в собі **всі алкоголі та антидепресанти, коректори і стимулятори психіки**» [6, с. 186]. «Алкогольна» лексика використовується автором лише для змалювання жаги тілесної близькості: «Від бажання інтиму тобі **трусяться руки, мовби паралізованому скляним божком алкоголіку**, що ніяк не може самостійно дотягнутися до **вищерт наповненого рятівного гранчака**» [6, с. 144].

Однак після розриву з Марією, який героєм дуже болісно переживається і призводить до чергової кризи, він знову повертається до «скляного божка»: «**Викінчений алкоголіку, ти ще сподіваєшся залишити пити?**» [6, с. 176].

Таким чином, лексика, пов'язана з уживанням алкоголю, є помітним складником мови роману «Жертвопринесення», де виконує функцію одного з маніфестантів життєвої і творчої кризи головного героя. Зважаючи на типовість для ідіостилю Степана Процюка змалювання персонажів у стані глибокого внутрішнього надлому, вважаємо перспективним дослідження складу і функцій подібної лексики на матеріалі інших творів автора, а також зіставний (порівняльний) її аналіз на матеріалі тематично близьких творів інших авторів.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алкогольні пристрасті українських письменників. *Українська правда життя*. 4.03.2009 URL: <https://lifepravda.com.ua/travel/2009/03/04/14921/> (дата звернення: 28.04.2025).
2. Боронь О. Філологічна проза С. Процюка. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20170727-filologichna-proza-stepana-procyuka> (дата звернення: 5.03.2025).
3. Круглій А. Художня інтерпретація сп'яніння у творчості Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2015. Вип. 18. С. 571–575.
4. Кучерявий Ю. У «Кабі.net»-і – Процюк. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/3372> (дата звернення: 15.02.2025).
5. Мельничук В.В. Психоаналітичний дискурс прози Степана Процюка: дис... д-ра філософії: 035. Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2022. 189 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/34527/1/dys-Melnysuk.pdf> (дата звернення: 21.04.2025).
6. Процюк С. Жертвопринесення: роман. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2007. 207 с.
7. Роспопа Л. Бізнес – література: як відомі письменники навчилися заробляти. URL: <https://business.rayon.in.ua/topics/385177-biznes-literatura-iak-vidomi-pismenniki-navchilisja-zaroblyati> (дата звернення: 28.04.2025).
8. Соловей О. Орґазм і відчай: Випадок Степана Процюка (Пролеґомени до вивчення творчості). Вінниця: Простір Літератури, 2017. 136 с.
9. Черниш А. Є. Проза Степана Процюка і розвиток психоаналітичного дискурсу в українській літературі: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2023. 393 с.